

§ 27. Мусульманскі свет

1. Якую ролю адыгрываў іслам у жыцці мусульманскага грамадства і дзяржавы? Як ён паўплываў на развіццё культуры? 2. Як складваліся стасункі паміж краінамі мусульманскага свету і еўрапейскімі дзяржавамі ў XVI—XVIII стст.?

У пачатку XIX ст. найбуйнейшымі дзяржавамі мусульманскага свету былі *Асманская імперыя* і *Іран*. Асманская імперыя ўключала Турцыю і амаль усе *арабскія краіны на Блізкім Усходзе і ў Паўночнай Афрыцы*. У адрозненне ад Еўропы, дзе адбыўся прамысловы пераварот, ісламскія краіны перажывалі застой і заняпад.

Улада мусульманскіх кіраўнікоў была неабмежаваная. Іх самавольства з'яўлялася сапраўдным бедствам для падданных і перашкаджала развіццю капіталістычных адносін. Нават феодалы не былі застрахаваныя ад канфіскацыі маёмасці. Ні парламента, ні канстытуцыі, якія ахоўваюць правы чалавека і яго ўласнасць, у мусульманскім свеце не існавала. Ісламскае духавенства з непрыязнасцю ставілася да еўрапейскай навукі, тэхнікі і культуры, імкнулася засцерагчы мусульман ад кантактаў з іншаверцамі. Аднак супрацьстаяць магутнаму націску еўрапейскіх дзяржаў у XIX ст. было цяжка.

Калі і пад чыім уплывам у краінах мусульманскага свету пачалося разбурэнне старога ладу жыцця і стварэнне новага? Якім быў гэты працэс для не падрыхтаванага да яго ісламскага грамадства?

1. Пранікненне еўрапейскіх дзяржаў у мусульманскія краіны. Барацьба еўрапейскіх дзяржаў за Іран. У XIX ст. актыўную барацьбу за Іран вялі Англія і Расія. Сфарміраваліся сферы ўплыву дзвюх дзяржаў: Англіі — на поўдні краіны, Расіі — на поўначы, уключаючы Тэгеран.

Сталіца Асманскай імперыі — горад Стамбул

Якое ўражанне ў вас ад гэтай рэпрадукцыі? Разгледзьце панараму горада і зрабіце выснову аб ладзе жыцця яго насельнікаў.

Каб не перашкаджаць адна адной, Англія і Расія дамовіліся ў канцы XIX ст. не будаць чыгунак у Іране. У 1907 г. яны заключылі пагадненне аб размеркаванні сфер уплыву ў Іране, Афганістане і Тыбеце.

Англа-афганскія войны. Англія імкнулася замацавацца не толькі ў Іране, але і ў Афганістане, які межаваў з Брытанскай Індыяй. У **1838 г.** яна развязаła вайну супраць афганскага эміра. Лепш узброеная і добра навучаная англійская армія лёгка авалодала сталіцай. Эмір уцёк са сталіцы. Англічане размясцілі ў гарадах свае гарнізоны і адчувалі сябе як дома.

Аднак бесцырымонныя паводзіны чужаземцаў выклікалі незадавальненне насельніцтва. Супраць інтэрвентаў паўсталі свабодалюбныя афганцы, якія змагаліся

пад лозунгам джыхаду — «свяшчэннай вайны» супраць «няверных». Спробы англічан раскалоць рады паўстанцаў пры дапамозе подкупу скончыліся няўдачай. Давялося пакідаць варожую краіну. З 16-тысячнай арміі выратаваліся лічаныя адзінкі.

Як вы разумееце змест лозунга джыхаду?

Аднак урок не пайшоў на карысць. Прайшло каля сарака гадоў, і Англія развязаła яшчэ адну захопніцкую вайну супраць Афганістана (**1878—1880**). І зноў брытанскія заваёўнікі не змаглі зламаць афганцаў. Спроба ператварыць Афганістан у калонію правалілася.

2. Нацыянальна-вызваленчыя рухі, рэформы і рэвалюцыі. *Асманская імперыя.* У XIX ст. еўрапейскія дзяржавы актывізавалі барацьбу за тэрытарыяльны падзел Асманскай імперыі. Францыя захапіла Алжыр, Англія акупавала Егіпет, над Марока быў усталяваны французскі пратэктарат. Калісьці магутная дзяржава цяпер

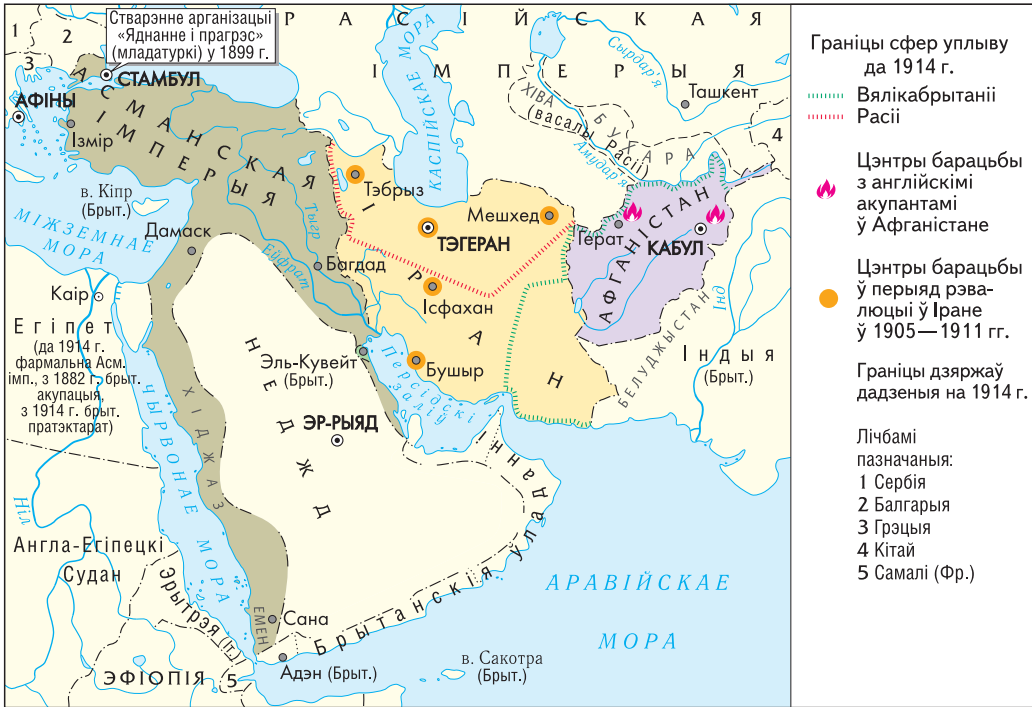

225—226

Турэцкая кавалерыя.
Мастак Ф. Занара. Пачатак XX ст.

Разгледзьце карціну і параўнайце яе з ілюстрацыяй «Брытанскія войскі ў Кітаі» на с. 28. Вызначце, якія з гэтых войскаў, на ваш погляд, з'яўляюцца больш баяздольнымі. Чаму?

Асманская імперыя, Іран і Афганістан у пачатку XX ст.

разбуралася на вачах. І толькі супярэчнасці паміж вялікімі дзяржавамі перашкодзілі ажыццявіць поўны тэрытарыяльны падзел Асманскай імперыі да Першай сусветнай вайны.

Спробы рэформаў у Турцыі. Прадбачлівыя прадстаўнікі феадальных вярхоў у краінах мусульманскага свету спрабавалі штосьці зрабіць, каб паменшыць пагрозу з боку еўрапейскіх дзяржаў. Выйсце яны бачылі ў рэформах, накіраваных на ўмацаванне цэнтральнай улады, і ў запазычванні навукова-тэхнічных дасягненняў Захаду.

Як вы мяркуеце, чаму Асманскую імперыю ў XIX ст. сталі называць «хворым чалавекам Еўропы»?

Турцыя, якая з’яўлялася цэнтрам Асманскай імперыі, пачала першай. Ініцыятарам рэформаў стаў султан **Селім III** (1761—1808). Ён аб’явіў аб стварэнні рэгулярных войскаў на еўрапейскі ўзор. Былі пабудаваныя парахавыя заводы і розныя мануфактуры, якія абслугоўвалі армію і флот. У ваенна-інжынерным вучылішчы турэцкая моладзь стала вывучаць еўрапейскія мовы.

Хто такія янычары?

Селім III

Большасць федалаў, мусульманскае духавенства і янычары варожа паставіліся да рэформаў. У іх яны бачылі пагрозу сваім прывілеям. Духавенства адкрыта называла султана-рэфарматара *гяурам* («няверным»). Селім III праявіў нерашучасць і адмяніў рэформы. Але гэта яго не выратавала. Ён быў скінуты з трона і забіты.

У 1839 г. урад абнародаваў указ аб новых рэформах. Улады абяцалі ўраўнаваць у правах усіх падданных імперыі незалежна ад іх веравызнання і забяспечыць ім недатыкальнасць гонару, жылля і маёмасці. Але абяцання рэформы так і засталіся на паперы.

Некаторыя вынікі дала толькі школьная рэформа 1840—1860-х гг. Быў прыняты закон аб усеагульнай бясплатнай адукацыі. Стваралася сістэма свецкіх пачатковых, сярэдніх і вышэйшых школ. Пачатковая адукацыя становілася абавязковай для хлопчыкаў ва ўзросце 7—11 гадоў і для дзяўчынак

6—10 гадоў. Пры гэтым працягвалі дзейнічаць школы пры мячэях.

«*Новыя асманы*» і *канстытуцыя 1876 г.* У 1860—1870-я гг. у Турцыі актывізаваліся прыхільнікі рэформаў — выхадцы з афіцэрскага і чыноўніцкага асяроддзя, якія называлі сябе «новымі асманамі». Яны патрабавалі стварэння канстытуцыйнай манархii. Каб не быць абвінавачанымі ў адступніцтве ад ісламу, яны спасылаліся на Каран, даказваючы, што канстытуцыйны лад вынікае з сутнасці мусульманскай рэлігіі.

У рэшце рэшт яны здолелі дабіцца свайго. У 1876 г. султан *Абдул-Хамід II* аб'явіў аб увядзенні канстытуцыі і парламента. Але ён толькі прыкідваўся прыхільнікам рэформаў. Насамрэч султан выкарыстаў «новых асманў» для ўмацавання сваёй улады. Праз два гады Абдул-Хамід II скасаваў парламент і ўсталяваў у краіне дэспатычны рэжым.

Рэвалюцыя ў Турцыі. Султан Абдул-Хамід II знішчаў усіх, хто змагаўся за канстытуцыю. Жорстка ўціскаліся *младатуркі* — члены арганізацыі «Яднанне і прагрэс», якія ўзначалі барацьбу супраць султана. Узмацніўся прыгнёт немусульманскіх народаў. Ва Усходняй Турцыі ў час армянскіх пагромаў (1894—1896) было забіта і паранена каля 300 тыс. чалавек. У Еўропе Абдул-Хаміда II называлі «вялікім забойцам». Туркі лічылі яго кіраванне самым змрочным перыядам сваёй гісторыі.

У пачатку XX ст. младатуркі, якія знаходзіліся ў Еўропе, прынялі рашэнне аб арганізацыі ўзброенага паўстання. Іх мэтай было аднаўленне канстытуцыі **1876 г.** Летам **1908 г.** турэцкія афіцэры, якія зазналі моцны ўплыў младатуркаў, арганізавалі паўстанне. У адказ султан аб'явіў аб скліканні парламента, але ўжо было позна. На мес-

Чаму младатуркі так назвалі сваю арганізацыю?

ца адхіленага ад трона «крывавага султана» прыйшоў яго бязвольны брат Мехмед V. Рэальная ўлада перайшла ў рукі младатуркаў, якія сфарміравалі свой урад. Гэтыя падзеі ўвайшлі ў гісторыю пад назвай *Младатурэцкай рэвалюцыі*.

Аднак неўзабаве лідары младатуркаў усталявалі рэжым, які мала чым адрозніваўся ад султанскага. Імкнучыся любымі сродкамі захаваць Асманскую імперыю, яны бязлітасна душылі любое непадпарадкаванне. Так, у 1915 г. было знішчана больш за мільён армян з Усходняй Турцыі.

У галіне знешняй палітыкі младатурэцкі ўрад арыентаваўся на Германію. Гэта прывяло да таго, што ў Першай сусветнай вайне Турцыя выступала супраць Англіі, Францыі і Расіі. У выніку паражэння ў гэтай вайне Асманская імперыя спыніла сваё існаванне. На яе руінах узніклі незалежныя турэцкая і арабскія дзяржавы.

Іранская рэвалюцыя. У Іране рэвалюцыйныя падзеі ахапілі перыяд **1905—1911 гг.** Супраць самавольства шахскіх улад выступілі ўсе пласты насельніцтва — ад вышэйшага духавенства, купецтва і ліберальна настроеных памешчыкаў да гарадской беднаты. І ўсё ж манархічны лад, хоць і быў пахіснуты, захаваўся. Найважнейшай заваёвай іранскай рэвалюцыі было прыняцце канстытуцыі.

3. Новае ў культуры і ладзе жыцця мусульманскіх краін. Да канца XIX ст. у культурным жыцці краін мусульманскага свету адбыліся значныя змены. З'явіліся людзі, якія атрымалі еўрапейскую адукацыю і імкнуліся пераймаць Захад як у ладзе жыцця, так і ў палітычнай дзейнасці. Многія з іх былі ўдзельнікамі рэфарматарскіх рухаў. У арабскай, персідскай і турэцкай мовах з'явіліся новыя словы: *парламент, канстытуцыя, рэспубліка, дэмакратыя*.

Турэцкія салдаты

231—232

Кававы сервіз, інкруставаны караламі і бірузой. Турцыя. XIX ст.

Іранскі кінжал. XIX ст.

Змянілася аблічча найбуйнейшых гарадоў мусульманскага свету. У Александрыі, Каіры і Стамбуле ўзводзіліся будынкі еўрапейскага тыпу. Закладваліся паркі і гарадскія скверы, з'явілася вулічнае асвятленне. Будаваліся чыгункі і трамвайныя лініі.

Розныя тэхнічныя навінкі, напрыклад аўтамабіль, тэлефон, кінематограф, рабілі Захад усё больш прывабным. Мусульманская арыстакратыя паступова страчвала былую непрыязнасць да яго. Яна стала насіць еўрапейскае адзенне, вывучаць французскую і англійскую мовы. Сотні маладых людзей са знатных сем'яў вучыліся за мяжой. У Стамбуле і Каіры былі адкрытыя ўніверсітэты. Нават духавенства адмовілася ад свайго варожага стаўлення да Захаду.

Але дасягненні еўрапейскай цывілізацыі былі даступныя толькі вярхам мусульманскага грамадства. Паміж простым народам і адукаванымі людзьмі ляжала велізарная бездань. Лад жыцця большай часткі насельніцтва, асабліва сельскага, заставаўся такім жа, якім ён быў у папярэднія стагоддзі.

Ключавыя словы: Селім III, Абдул-Хамід II.

1. Растлумачце, чаму еўрапейскія дзяржавы здолелі ў XIX ст. замацавацца ў краінах мусульманскага свету. Калі гэта адбылося?
2. Падумайце, што было галоўным вынікам англа-афганскіх войнаў. Якія ўрокі можна вынесці з іх гісторыі?
3. Складзіце разгорнуты план адказу па тэме «Рэформы і рэвалюцыйны рух у Турцыі і Іране ў XIX — пачатку XX ст.».
4. Якія факты, з пункта гледжання еўрапейца, сведчаць аб парушэннях правоў чалавека ў краінах Блізкага Усходу, асабліва ў Турцыі?

Цэнзура па-турэцку. З кнігі І. І. Галабародзкі «Старая і новая Турцыя» (1908)

Да кніжнай літаратуры турэцкая цэнзура пры Абдул-Гамідзе была такая ж строгая, як і да газетнай. Цэнзура замежных кніг дайшла да такой жорсткасці, што ў Турцыі ў апошнія 90-годдзе нельга было знайсці ні Байрана, ні Шылера, ні Шэкспіра, ні нават Вальтэра Скота, ужо не кажучы пра Вальтэра або Л. Талстога... Цэнзура кніг, якія выдаваліся ўнутры краіны, была яшчэ больш суровая. Забаранялася друкаваць творы, у якіх сустракаюцца словы: свабода, права, сіла, мужнасць, раўнапраўе, уціск, злучэнне, цар, палац, зброя, кровапраліцце, тыранія, герой і мноства іншых. Слова «зорка» прадпісвалася нават у астраноміі замяняць словам «свяціла», бо зорка прывяла вешчуную пакланіцца Ісусу Хрысту і гэта магло служыць заахвочваннем для хрысціян, яўрэяў чакаць Збавіцеля. Словы гэтыя забаронена было ўжываць нават у самых добрамерных спалучэннях.

Як вы думаеце, чаму цэнзура замежных кніг у Турцыі дайшла да такой нецяргімасці? Выкажыце меркаванне, у якой меры падобныя забароны магчымыя ў нашы дні.